DK DĚJINY DO KAPSY | 9/I

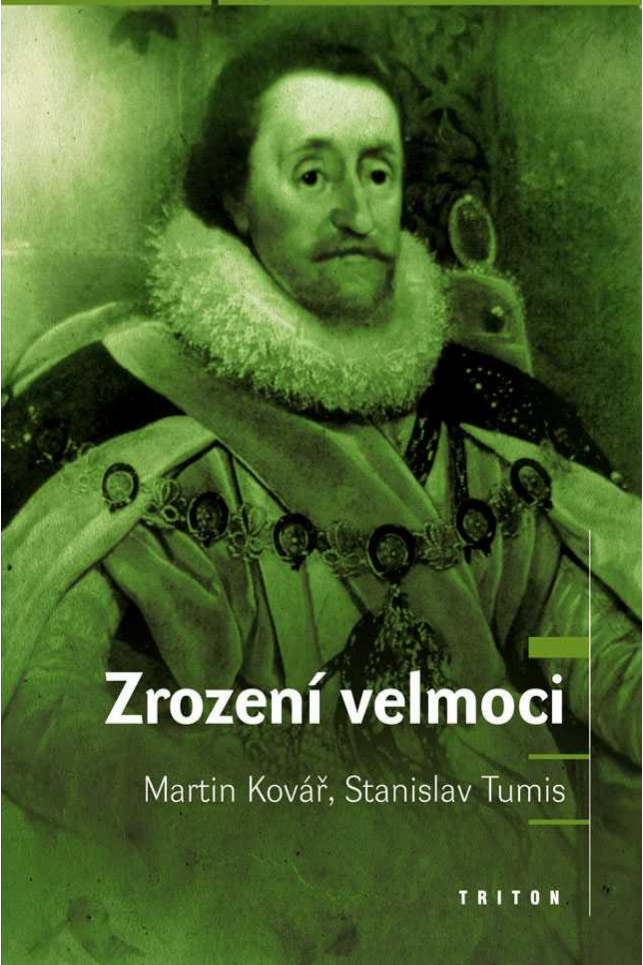

Zrození velmoci

Martin Kovář, Stanislav Tumis

TRITON

TRITON
Praha / Kroměříž

Dějiny do kapsy

Martin Kovář
Stanislav Tumis

Zrození velmoci

Anglie (Velká Británie) na cestě k postavení první světové mocnosti (1603–1746)

DĚJINY DO KAPSY | 9/I

Zrození velmoci

Anglie (Velká Británie) na cestě k postavení první světové mocnosti (1603–1746)

Martin Kovář, Stanislav Tumis

TRITON

Martin Kovář, Stanislav Tumis
Zrození velmoci
Anglie (Velká Británie) na cestě k postavení první světové mocnosti (1603–1746)

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autoři:
Doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.
PhDr. Stanislav Tumis, M.A.

recenzovali:
prof. PhDr. Vladimír Nálevka, CSc.
doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

© Martin Kovář, Stanislav Tumis, 2007
© Triton Praha/Kroměříž, 2007
Cover © Eva Bystrianská, 2007

Vydalo Nakladatelství TRITON Praha/Kroměříž
Vykáňská 5, 100 00 Praha 10
www.triton-books.cz

ISBN 978-80-7254-939-9

Obsah

Úvodní slovo 9
(Martin Kovář)

První kapitola
Anglie „krále Šalamouna“ (1603–1625) 16
(Stanislav Tumis)

Druhá kapitola
Nový král – nová monarchie (1625–1640) 34
(Stanislav Tumis)

Třetí kapitola
Revoluce a válka (1640–1660) 48
(Stanislav Tumis)

Čtvrtá kapitola
Světla a stíny restaurace (1660–1685) 80
(Martin Kovář)

Pátá kapitola
Jakub II., Vilém III. a slavná revoluce (1685–1689) 101
(Martin Kovář)

Šestá kapitola
Na rozhraní dvou epoch (1689–1714) 117
(Martin Kovář)

Sedmá kapitola
Walpolova Británie (1714–1745) 142
(Martin Kovář)

Místo závěru 166
(Martin Kovář)

Chronologická tabulka 169

Doporučená literatura 176

O autorech 184

Úvodní slovo

Tato rozsahem nevelká, ale svým způsobem důležitá knížka je pro mě především návratem k tématu, jemuž jsem jako historik zasvětil více než deset let života. Pro mého kolegu Stanislava Tumise platí totéž, třebaže se anglickému 17. století intenzivně věnoval „pouze" v době svých historických studií v Praze a v Cambridgi.

Třebaže to zní poněkud zvláštně, je tomu skutečně tak. Když jsem na jaře roku 2002 obhájil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze habilitační práci o vývoji britského státu a britské společnosti v první polovině 18. století, pokládal jsem to za logické završení jedné etapy mého zájmu o anglické (britské) dějiny; tři odborné monografie, které jsem do té doby napsal, do značné míry naplnily moji představu o tom, čeho jsem chtěl ve výzkumu a v prezentaci tohoto období dosáhnout. Jako oficiální, vpravdě stylovou „rozlučku" s pozdně tudorovskou, stuartovskou a raně hannoverskou Anglií (Velkou Británií) jsem proto chápal svůj příspěvek do sborníku k šedesátým narozeninám mého učitele, profesora Aleše Skřivana, pojednávající o způsobu, jakým byl na stránkách anglických novin a krásné literatury zobrazován první ministerský předseda Velké Británie, sir Robert Walpole. Zároveň jsem svým kolegům „představil" nové téma, jemuž jsem se začal věnovat: analýza krize, které Británie čelila ve 20. a 30. letech 20. století, a rozpadu impéria, následujícího po skončení

druhé světové války, se pro mě stala novou výzvou, stimulem k další práci i, v určitém smyslu, pendantem k tématu, jemuž jsem zasvětil uplynulých deset let.

Roky, které následovaly, mi správnost tohoto rozhodnutí potvrdily. Studium zjevných i skrytých příčin problémů, do nichž první světová velmoc upadala od přelomu 19. a 20. století, se ukázalo být vskutku stravující, stejně jako tři dílčí témata, která mi v průběhu těchto let postupně „vykrystalizovala" – první, věnované proměnám milované britské metropole mezi dvěma světovými válkami, druhé, zasvěcené výzkumu nesmírně komplikovaných anglo (britsko)-irských vztahů na přelomu druhé a třetí dekády 20. století, a konečně třetí – analýza britského fašismu a dalších forem tamního politického extremismu. Návrat ke starému, zdánlivě „vyčerpanému" tématu se mi tehdy jevil jako zcela nereálný, a to tím spíš, že jsem se s kolegy na FF UK a na Národohospodářské fakultě Vysoké školy ekonomické v Praze pustil do práce na několika projektech týkajících se evropského integračního procesu (jedním z výsledků bylo vydání *Dějin evropské integrace I* a *II* v nakladatelství *Triton* v letech 2005 a 2006; společně s Václavem Horčičkou).

Nakonec ale bylo všechno jinak. Na počátku tohoto nepravděpodobného návratu stáli vydavatelé několika periodik, kteří se na mě v roce 2005 obrátili se žádostí, zda bych pro ně nenapsal studii či článek ke čtyřstému výročí „spiknutí střelného prachu". Po krátkém váhání jsem jejich přání vyhověl (*Vzpomínka na pátý listopad* nakonec vyšla v *Historickém obzoru*), ale ne sám. Právě Stanislav Tumis, který v mém semináři na Ústavu světových dějin FF UK sepsal výtečnou diplomovou práci, věnovanou vývoji ná-

boženského radikalismu ve druhé fázi tzv. „anglické revoluce“ (1649–1660), a s nímž jsem na toto téma vedl často i bouřlivé diskuse, byl jejím spoluautorem.

Od tohoto okamžiku nám Stuartovci – řečeno s jistou nadsázkou – nedali spát. Nezapomenutelný průběh oslav nezdařeného spiknutí, jehož jsme byli na počátku listopadu 2005 v Londýně osobně svědky, k dalšímu „ohlédnutí“ za událostmi, ke kterým došlo za vlády „krále Šalamouna“ (tj. Jakuba I. Stuarta), přímo vybízel. Když mě nedlouho poté profesor Vladimír Nálevka, jenž stál u zrodu úspěšné edice *Dějiny do kapsy*, vybídl, abych pro ně napsal „příběh anglické revoluce“, jak byl tento svazek původně koncipován, neváhal jsem ani chvíli. Skutečnost, že mezi autory této řady patří – kromě již zmíněného profesora Nálevky – také profesor Robert Kvaček, který mě k vážnému zájmu o historii přivedl ještě v době, kdy jsem na počátku 80. let minulého století (!) navštěvoval jičínské gymnázium, či profesorka Svatava Raková, jejíchž prací o anglických (britských) a amerických dějinách si velmi vážím, byla dalším důvodem toho, proč jsem – společně se Stanislavem Tumisem, jehož jsem v této souvislosti oslovil – řekl „ano“. Zajímavou výzvou se stala rovněž nutnost vtěsnat výklad o dramatických letech vývoje ostrovního státu do sto padesáti normostran a přitom o nich pojednat tak, aby vzbudily zájem i těch čtenářů, kteří se tímto tématem přímo nezabývají.

Práce, s níž jsme neprodleně začali, se ukázala náročnější, než jsme očekávali. Již samotný časový rámec naší knížky nebyl dlouho jasný. Nejprve jsme opustili myšlenku psát pouze o „anglické revoluci“; ani rozšíření tématu o rozbor příčin a důsledků této události, tj. její zařazení do

širšího kontextu, se nám nezdálo být „to pravé"; další dílčí studie, jakkoli nově pojatá, nebyla podle nás nutná. Konečné rozhodnutí vymezit devátý svazek *Dějin do kapsy* léty 1603–1746 má hlubokou vnitřní logiku: v obecnějším smyslu se jedná o „stuartovské století", byť v letech 1649/1653–1660 byla Anglie republikou (protektorátem) a v roce 1714 nastoupila na britský trůn v osobě Jiřího I. hannoverská dynastie; stuartovská respektive „jakobitská" hrozba, tj. úsilí sesazeného krále Jakuba II. Stuarta a jeho potomků o znovuzískání anglické (britské) koruny, určovala vnitřní vývoj i zahraniční politiku této země více a déle, než je zřejmé na první pohled. Konec „stuartovského faktoru" v anglických (britských) dějinách tak znamenala teprve porážka posledního jakobitského povstání z let 1745–1746, jež se stala rovněž bodem, k němuž jsme se náš výklad rozhodli dovést.

Jinou otázkou bylo, zda zvolit chronologický či tematický přístup. Oba způsoby měly své „pro" i „proti": chronologický výklad je tradiční, ale – popravdě řečeno – nepříliš nápaditý; tematicky komponovaná esej ve stylu Lyttona Stracheyho, odsouvající výklad faktů do pozadí, by zase nesplnila cíl, který jsme si vytkli, tj. aby po naší knížce mohl sáhnout každý zájemce o historii, který touží získat základní přehled o cestě Anglie (Velké Británie) k postavení první světové velmoci. Současně jsme si uvědomovali, že se nesmíme nechat strhnout nesčetnými dramaty, k nimž na Britských ostrovech v 17. a první polovině 18. století došlo, a sklouznout při výkladu do podrobností, jež jsou sice nesmírně zajímavé (a často ilustrativní), pochopení hlavních vývojových trendů by však spíše ztěžovaly.

Výsledkem dlouhého rozvažování je text, který máte před sebou. Jak je patrné již z obsahu, nakonec jsme se rozhodli – s plným vědomí rizik, jež tento přístup přináší – pro chronologický přístup, neboť lépe odpovídá našemu záměru. Knížka je rozdělena do sedmi kapitol, které v zásadě – s výjimkou poslední z nich – respektují klasickou periodizaci tohoto období. Každá obsahuje stručný úvod a následnou analýzu klíčových politických událostí dané doby. Máme za to, že se nám podařilo najít „zlatou střední cestu" (v tom nejlepším slova smyslu) mezi faktografickým přehledem a obecnější úvahou; nevyhýbali jsme se charakteristikám hlavních osobností anglických (britských) politických dějin ani výkladu klíčových politických událostí, ale zároveň jsme se čtenáře snažili uchránit od nepřehledného výčtu dat, dějů a jmen (pro snazší orientaci v textu snad poslouží chronologická tabulka, zařazená na závěr naší práce).

Přirozeně jsme váhali i nad tím, zda do knížky zařadit hodnocení základní odborné literatury k tématu. Vzhledem k jejímu množství jsme raději zvolili stručný výběr „toho nejlepšího", co bylo podle našeho názoru v této oblasti bádání napsáno. Závěrečný seznam doporučené literatury je tak rozdělen do tří částí: první obsahuje nejvýznamnější, často již klasická díla anglo-americké historiografie; druhá je přehledem relevantních prací, které k našemu tématu vyšly v českém jazyce; třetí, určená opravdovým zájemcům o „věc", jakož i o způsob, jak „stuartovské století" (ale nejen je!) nahlíží nejmladší generace českých badatelů, je seznam bakalářských, diplomových a rigorózních prací, jež vznikly v posledních patnácti letech v mém semináři na FF UK a jež jsou dostupné v Historickém kabinetu tamtéž.

Tímto konstatováním se – konečně – dostávám k závěru nezvykle dlouhého úvodního slova, tj. k poděkování všem, kteří se nějakým způsobem podíleli nejen na vzniku této knížky, ale kteří mě (a v posledním roce rovněž kolegu Tumise) provázeli po celou dobu, kdy jsem se věnoval anglickým (britským) raně novověkým dějinám. Na prvním místě bych rád vyjádřil dík profesoru Aleši Skřivanovi, který mě přivedl k práci na Filozofické fakultě, a všem dalším přátelům a kolegům z Ústavu světových dějin FF UK. Velmi rád bych poděkoval zejména docentu Františku Stellnerovi, nejbližšímu příteli, spolupracovníkovi a prvnímu čtenáři většiny mých textů, s nímž mám tu čest sdílet „slasti i strasti" údělu českého historika, věnujícího se světovým a obecným dějinám dlouhá léta hned na několika „frontách"; v této souvislosti děkuji rovněž docentu Jiřímu Schwarzovi, děkanovi Národohospodářské fakulty VŠE, jehož velkorysost a povzbudivá slova mi velmi pomohly v době, kdy jsem je vskutku potřeboval. Poděkování patří též profesoru Vladimíru Nálevkovi a doktorce Olze Baranové, bez jejichž inspirativních podnětů, trpělivosti a laskavosti by moje (v tomto případě naše) spolupráce s nakladatelstvím *Triton* nebyla možná.

Kromě toho musím poděkovat svým studentům a doktorandům z FF UK i NF VŠE v Praze; jejich reakce, ohlasy a tolik potřebné osvěžující nápady jsou přesně tím, bez čeho se žádný vysokoškolský kantor nemůže obejít. Můj spoluautor Stanislav Tumis tak vlastně reprezentuje všechny mladé historiky, s nimiž jsem strávil v diskusích nad anglickými (britskými) či jinými dějinami tolik báječných chvil – Honzu Arnošta, Blanku Augustínovou, Petra Beránka, Aleše Břízu, Honzu Franka, Jardu Fialu, Vojtu Gössla,

Honzu Chlubnu, Jiřinu Chvojkovou, Jirku Kacetla, Markétu Kučerovou, Lukáše Novotného, Tomáše Permana, Jardu Poláčka, Dušana Radovanoviče, Jaromíra a Martinu Soukupovy, Mirka Starého, Markétu Šantrůčkovou, Roberta Šindlera, Michala Ulvra, Jardu Valkouna a Pavla Vodičku, abych uvedl – v abecedním pořadí – alespoň některé z mnoha.

Zrození velmoci věnujeme všem současným i budoucím členům, přátelům a sympatizantům Britského klubu (*The British Club, P.P.*), jenž se stal nedílnou součástí našich životů.

V Praze, 1. ledna 2007
Martin Kovář

Anglie „krále Šalamouna“ (1603–1625)

Když v březnu 1603 zemřela po téměř pětapadesáti letech vlády královna Alžběta I., skončila v dějinách ostrovního státu tzv. tudorovská epocha, která začala korunovací Jindřicha VII. roku 1485. Anglie vkročila do nového, stuartovského věku. Většina politických a společenských elit země změnu na trůnu uvítala. Alžběta a její ministři se od 90. let 16. století potýkali s vážnými problémy; zejména neochota královny provdat se nebo alespoň jmenovat oficiálního následníka trůnu vedla k čím dál větší nejistotě, jež se nakonec stala nejzřetelnějším rysem závěrečného období jejího panování.

Britští historikové hodnotili vládu prvního stuartovského krále na anglickém trůnu do nedávné doby spíše negativně. Jakub I. byl kritizován za to, že stál u zrodu zásadních sporů, jež rozdělily anglickou společnost; konkrétně byl obviňován z porušování ústavního *statu quo*, z kolapsu státních financí a také z toho, že zabránil realizaci umírněných církevních reforem, které mohly přispět ke klidnějšímu vývoji, než jakým se Anglie ubírala ve skutečnosti. Podle tohoto výkladu byla výsledkem Jakubovy takřka dvaadvacetileté vlády potenciálně nebezpečná politická nestabilita. „Vzpurný parlament“ a „puritánská ideologie, podemílající politický a společenský *status quo*“, na tom podle historiků neměly větší podíl než „pošetilý, nejmou-

dřejší hlupák celého křesťanstva", jak anglického krále údajně nazval Jindřich IV. Navarrský.

Většina současných anglosaských historiků pokládá – na rozdíl od svých předchůdců – vládu Jakuba I., navzdory chybám, jichž se dopustil, za úspěšnou. Základ tohoto úspěchu vidí především ve schopnosti panovníka posoudit, jak daleko může zajít při prosazování svých představ o vládě. Umění manévrovat ve složitých politických situacích a nepřekročit únosnou mez, smysl pro realitu a udržování rovnováhy, které se projevily ve chvílích, kdy bylo třeba ustoupit tlaku té či oné části „politického národa", získaly Jakubovi podle jeho obhájců zasloužený respekt většiny poddaných.

Pokud toto „revizionistické" hodnocení přijmeme, byť s dílčími výhradami, za své, dojdeme k závěru, že politické poměry jakubovské Anglie byly, zejména ve srovnání s následnou vládou Karla I., poměrně stabilní. Jakub I. se sice s poslanci, peery a dalšími představiteli opozice dostal do mnoha sporů – jejich příčinou byly výše a způsob vybírání daní, reforma zastaralého fiskálního systému, rozsah královských prerogativ a další záležitosti –; na rozdíl od svého syna se ale nikdy neuchýlil k takovým prostředkům, které by mu zákonodárce zcela odcizily. Jakubovi se navíc dařilo udržovat mocenskou rovnováhu mezi vlivnými anglickými a skotskými šlechtickými rodinami, byť pouze za tu cenu, že si jejich loajalitu „kupoval" bezskrupulózním využíváním patronáže.

Podobně král postupoval i v dalších oblastech. Většina britských historiků píše o tolerantním postoji „jakubovské církve" (tj. anglikánské církve [*Church of England*] v době Jakubovy vlády), jež v zásadě nebránila rozvoji reformních

puritánských komunit. Panovníkova roztržka s puritány v roce 1618 ani jeho pozdější příklon k arminiánům (viz dále) nezměnily nic na tom, že stál nad jednotlivými církevními frakcemi, čímž přispíval ke klidu v náboženských záležitostech.

Historikové Jakuba I. nezřídka nazývají „králem mírotvorcem". Zda k jeho neochotě podílet se na válečných taženích na kontinentě, především po vypuknutí třicetileté války, přispěla více mírumilovná povaha, krajně neuspokojivý stav anglických ozbrojených sil, nedostatek peněz či některé další faktory není snadné rozhodnout a není to ani podstatné. Důležitější je, že politika smíru a kompromisu uspěla. Způsob, jakým Jakub I. vládl, zkrátka odpovídal „ostrovní realitě počátku 17. století", kdy se anglické i skotské elity zastoupené v londýnském a edinburském parlamentu stále více ucházely o podíl na moci, mnohem více než konfrontační politika jeho nástupce. Právě proto dnes Jakuba I. Stuarta hodnotíme jako úspěšného panovníka.

I.

Obraz prvního anglického stuartovského vládce, jak jej prezentovali soudobí pozorovatelé, je hodně rozporuplný. Zatímco sir Anthony Weldon, autor slavné knihy *Dvůr a charakter Jakuba I.* (*The Court and Character of James I*), či lady Anne Cliffordová, hraběnka z Dorsetu, Pembroke a Montgomery, zanechali o králi i o poměrech, které v jeho éře panovaly ve Whitehallu, krajně nelichotivý dojem, oficiální historik Jakubovy vlády Arthur Wilson či významný londýnský právník Roger Wilbraham jej naopak pokládali za „schopného vladaře, knížete umění, muže vysoké inteligence" či – dokonce – „moudrého krále Šalamouna".